

Леонтій Войтович

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА КНЯЗЯ ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА

Бурхливе XIII ст., особливо його друга половина, повні таємниць і загадок, огорнених павутинням темряви і забуття. Брак джерел не дозволяє розв'язати більшість з них. Серед державних мужів того часу однією з найбільш помітних вимальовується постать галицького князя Лева Даниловича, в оцінці якого зібралось чи не найбільше взаємовиключних думок. Діяльність князя протікала в період перших десятиріч монгольського панування, в умовах майже безперервних війн, коли почала розсипатися зібрана з такими труднощами держава короля Данила, а надії позбутися ординської опіки та отримати допомогу з Заходу стали примарними. Можливо, тому князь Лев не потурбувався про власного літописця, а волинські редактори, князі яких дуже неприхильно ставилися до свого старшого брата, перенесли цю неприязнь на сторінки Галицько-Волинського літопису. Але попри все це на сторінках цієї пам'ятки, а також інших документів, проступає образ одного з найбільших військових і політичних діячів княжої доби. Напевно, також не випадково, що саме Лев Данилович був дуже популярним серед різних верств українського населення, особливо на землях своїх колишніх князівств, впродовж XV–XIX ст., про що свідчать як народна традиція, так і численні підробки грамот князя.

Життя і діяльність князя Лева Даниловича досліджені тільки фрагментарно¹. І більшість цих фрагментів залишаються дискусійними.

Вже дати народження і смерті Льва Даниловича викликають полеміку. Більшість дослідників датують його народження 1225 р.², чи 1228 р.³ Проаналізувавши відомості джерел та версії дослідників, Д. Домбровський відніс час народження князя до періоду між 1225 та 1229 рр., з чим, напевно, можна погодитися⁴.

Хресне ім'я князя — Онуфрій (про це свідчать патрональні храми і монастирі у Львові та Лаврові; причому у Лаврівському монастирі знаходилася частина мощей св. Онуфрія⁵, вивезена з Візантії матір'ю Лева⁶; монастир у Лаврові розбудовувався у XIII ст. і перебував під постійною увагою князя, який вирішив тут закінчити свої дні⁷). Д. Домбровський не зрозумів мотивацій такої гіпотези, сплутавши хресне ім'я з чернечим (яке залишилося невідомим)⁸. Помер князь близько 1301 р. (з цією датою, запропонованою Й. Х. Енглем (1796) та М. Карамзіним і підтриманою Д. Зубрицьким, І. Шараневичем, В. Антоновичем та ін., пов'язані поважні сумніви, які стосуються грамот князя за 1299–1302 рр., признаних фальсифікатами; остання безсумнівна згадка про нього відноситься до зустрічі з чеським королем Вацлавом II у Брно у 1299 р.; Д. Домбровський датує смерть князя 1299/1300 рр.⁹, але різка зміна політики припадає вже на період після загибелі Ногая у битві у місцевості Куқанлик 15 вересня 1300 р., у якій брали участь і галицькі війська, після цього Лев ще прожив якийсь час у монастирі; І. Мицько, на підставі запису у рукописному Євангелії Спаського монастиря від 16 березня 1301 р. «здравь же княже буди» у присвяті князю Леву, датує його смерть часом після 16 березня 1301 — до 1302 р.¹⁰). За усною традицією, на схилі літ Лев Данилович став ченцем і помер у монастирі св. Онуфрія у Лаврові. Однак каплиця, до якої традиція прив'язувала його могилу, виявилася будовою XVII–XVIII ст.¹¹ Розповідь про віднайдення у 1767 р. багатой гробниці князя, срібло з якої пішло на відновлення монастиря, напевно, відноситься до гробниці молдовського господаря Стефана Петричейку (+ 1675), який разом з дружиною був тут похований, а князя Лева як ченця похоронили у звичайному одязі та звичайній домовині¹². Лев Данилович був князем перемишльським (бл. 1240–1269), белзьким (після 1245–1269) і галицьким (1264 — бл. 1301), претендував на литовську (1269 р.) та польську (1289 р.) спадщину, здобув володіння на Закарпатті та Люблінську землю. В останні роки свого життя йому, очевидно, вдалося відновити Галицько-Волинську державу, навіть у більших територіальних розмірах. Практично все життя провівши у сідлі з мечем в руках, «князь думен и хоробор на рати, немало бо

показа мужьство свое во многих ратех»¹³, «винахідник машин для здобування фортець»¹⁴, брав участь майже у всіх походах свого батька, починаючи з участі у боротьбі з галицьким претендентом Ростиславом Михайловичем у 1244 р. Пізніше йому доводилося воювати майже до кінця життя:

1244 р. — похід проти претендента на галицький престол князя Ростислава Михайловича і невдала битва на р. Січниці, лівій притоці Вишні у Перемишльській землі;

1245 р. — участь у знаменитій битві під Ярославом, де князь Лев, разом з боярином Васильком Гавриловичем, командував полком лівої руки, який зіграв у цій битві одну з вирішальних ролей (битва розпочалася атакою полку претендента на галицький престол князя Ростислава Михайловича, який хотів ударити на Головний полк і прорвати центр галицько-волинського війська. Але назустріч йому виступив Передовий полк двірського Андрія, який, напевно, пройшов в інтервалах між полками Данила і Василька Романовичів. Навально атакуючи, претендент став перемагати Передовий полк, одночасно польський полк зв'язав сили волинян князя Василька. Бачачи, що двірський Андрій терпить поразку, Данило Романович почав посилати йому на допомогу частини з Головного полку. Але і вони не витримали і стали відступати до Сяну. Палатин Фільній, який командував угорцями, вирішив, що наступив переломний момент, і ввів в дію головні сили, підтримавши атаку князя Ростислава. Тоді у битву вступив Головний полк, і битва розпалася на два зіткнення: Фільнія і Ростислава Михайловича з рештками Передового та Головним полками і поляків з полком Василька Романовича. Долю битви вирішила атака свіжого полку Лева Даниловича, який ударив у фланг угорців, обійшовши Фільнія. Угорський полководець потрапив в полон, а князь Ростислав став втікати. Тоді і поляки відступили перед волинянами¹⁵);

1249 р. — похід на Слонім в ході участі галицько-волинських військ в литовській усобиці на стороні Товтивила;

1251–1252 рр., зима — участь у поході проти литовських військ на підтримку Товтивила з пінськими князями, битви на оз. Зьяті та р. Щар'ї;

1253 р. — активна участь у чеському поході на підтримку брата Романа в ході війни за Австрійську спадщину;

1253–1254 рр., зима — похід у ятвязьку землю проти князя Стекинта, в ході цієї війни з наказу короля Данила швидким маршем перекидує військо до Бакоти і приводить до покори боярина Милія, який став ординським баскаком;

1254–1255 рр., зима — каральний похід у Болохівську землю, князі якої як ординські данники підтримали Куремсу (Коренцу), у верхів'я Південного Бугу;

1255–1256 рр., зима — похід до Новогрудка на допомогу братові Романові та війна з ятвягами;

1256 р., літо — осінь — похід до Возвягля у ході війни проти болохівських князів;

1258 р. — оборона східних кордонів проти ординців;

1269 р. — невдала спроба оволодіти литовським престолом;

1272–1273 рр. — участь у польській усобиці на стороні свояка Болеслава Встидливого, походи на ятвягів;

1275 р. — похід з ординцями на Литву у відповідь на здобуття великим литовським князем Тройденом Дорогичина;

1276 р. — похід на Слонім;

1277 р. — похід з ординцями на Литву;

1279 р. — війна за Польську спадщину по смерті Болеслава Встидливого;

1280 р. — похід на Польщу з ординцями;

1281 р. — приєднання жупи Берег та інших володінь на Закарпатті;

1282 р. — похід з Ногаєм в Угорщину;

1285 р. — похід з ординцями в Угорщину, війна проти Польщі в союзі з Литвою;

1287 р. — похід з ординцями у Польщу;

1289 р. — участь у польській усобиці;

1290 р. — участь у польсько-чеській війні, зустріч з чеським королем в Опаві;

1292 р. — приєднання Люблінської землі;

1299 р. — зустріч в Брно з королем Вацлавом II¹⁶.

Виникає запитання, чому Лев Данилович, якого західні джерела титулювали «королем», так і не прийняв королівської корони, тоді як її носили його батько та син? Данило Романович, приймаючи від римського папи королівську корону й титулюючись «світлішим королем Русі» (королями Галиції титулювалися Андрій II (1205–1235) та його син Калман (1215–1222), причому останній був коронований у Галичі, що було визнано папою, і фактично володів галицьким престолом у 1215–1219, 1220–1221 рр.¹⁷; якби у Римі вирішили просто коронувати Данила Романовича галицькою короною, його іменували б «rex Galiciae» чи «rex Galiciae et Lodomeriae» як титулувався з 1206 р. Андрій II¹⁸) і тим самим порушуючи права сюзерена — хана Золотої Орди, не просто розривав з ординською залежністю, але й декларував свої права на всю Русь, яку сподівався звільнити від ординської залежності при допомозі папи і Заходу¹⁹. Не випадково після походів Бурундая йому довелося емігрувати в Угорщину, звідки він повернувся тільки у 1262 р.

Лев Данилович зіткнувся з іншими обставинами. Після походів Бурундая ординське панування було відновлене, і Лев мусив руйнувати укріплення Львова та інших міст. Надії, народжені війною Берке з Кулагу, також швидко згасли, а по смерті короля Данила його держава почала розпадатися. Василько Романович з сином Володимиром зберегли Західну Волинь. Східна Волинь опинилася в руках Мстислава Даниловича, а Шварн Данилович володів Холмом і, спираючись на родинні стосунки з Войшелком Міндовговичем, який передав йому литовський престол, взагалі претендував на першість. Леву Даниловичу дісталися Галицьке, Перемишльське та Белзьке князівства. Його кордони були найбільш доступні ординським нападам. І тут він блискуче використав зміну у південних степах, яка наступила у кінці 1260-х рр.

Ногай, внук Бувала — молодшого брата Бату і Берке, один з головних полководців Берке, у кінці 1260-х — на початку 1270-х рр. перебрався у свої володіння у Причорномор'ї, розмістивши свою ставку в Ісакчі в дельті Дунаю. До 1280 р. його васалами стали болгарські держави — Тирновське царство, Відинське і Бранічевське князівства²⁰. Болгарський цар Георгій I Тертер

(1280–1292) спочатку змушений був видати свою дочку за сина Ногая — Джекі, а потім вислати свого сина і співправителя Годора Святослава заложником у Ісакчі. У 1292 р. данником Ногая став і король Сербії, також приславши йому в заложники сина та великих бояр²¹. Фактично Візантія знаходилася під впливом Ногая і спроби ухилитися від цього впливу каралися походами на зразок походу 1297 р., в якому взяли участь болгарські війська. Ногай збирав податки і з Криму²². Претендуючи на чільне місце у чорноморській торгівлі, він піддав руйнації генуезькі факторії у Криму в 1299 р. Можливо, що тут свою роль зіграли і вічні суперники Генуї венеціанці, які з 1294 р. встановили з Ногаєм приязні стосунки²³. Його військо оцінювали у 30 туменів²⁴.

З того часу Ногай почав провадити власну політику, не звертаючи уваги на ханів Золотої Орди. Зокрема, архимандрит Леонід вважав, що Ногай взагалі у 1270 р. відділився від Золотої Орди, утворивши власну державу²⁵. Йому заперечував М. Сафаргалієв²⁶. І, справді, на перший погляд Ногаєві не було потреби утворювати окрему державу. Будучи фактично незалежним і найстаршим серед нащадків Джучі, він ставив на престол ханів, як колись Бату — каанів. Але залишилося надто багато свідчень щодо намагань Ногая відділитися від Золотої Орди і створити власну державу²⁷. Одним з головних доказів виступають монети, які Ногай та його син Джеке карбували з 1285 по 1301 рр. Якщо історія з анонімними монетами з 1290-х рр., які карбувалися в Криму, виглядала ще сумнівною, і здогадку О. Маркова²⁸ пробував спростувати М. Веселовський²⁹, то атрибуція монет, карбованих в Ісакчі на Дунаї між 30 жовтня 1296 та 8 серпня 1301 рр., є безсумнівною³⁰. Більше того, з огляду на таку практику, яка стимулювала розвиток цього регіону, Токта, його брат Саси-Бука та їх наступники були змушені карбувати монети в Ісакчі майже до 1312 р. Свої спроби Ногай не реалізував повністю, напевно, через скрите бажання все ж таки стати ханом Золотої Орди.

Лев Данилович також визнав зверхність Ногая. Їх стосунки потребують глибшого вивчення. Обидва старалися використовувати цю ситуацію, здається, що Лев Данилович більш ефективно. У 1275 р. у відповідь на здобуття Дрогичина великим литовським

князем Тройденом, галицький князь з допомогою ординських військ здійснив похід у Литву. У 1280 р., продовжуючи боротьбу за польський престол, він знову з ординцями ходив у похід в Польщу. У 1282 та 1285 рр. походи Лева Даниловича в Угорщину з військом Ногая також були здійснені більше в його інтересах, ніж в інтересах Ногая³¹. Скоріше, в інтересах реалізації своїх планів у майбутньому, Ногай розглядав потужного галицького князя більше як союзника, ніж васала, на чію допомогу міг розраховувати, в тому числі і на Балканах та Дунаї.

Ногай поставив на престол неспосібного Туде-Менгу (1282–1287), а коли останнього усунули царевичі на чолі з Телебугою, зіткнувся із спробами нового хана розпоряджатися улусбеком і його військом. Ногай двічі обдурих Телебугу в походах на Угорщину і Польщу. Двохтижнева облога Львова військом золотоординського хана у 1287 р., напевно, була реакцією Телебуги на невдачі походу в Угорщину, де ординські війська понесли страшні втрати при переході через гори³². Схоже, що на той час Лев Данилович залишався союзником Ногая, який зіграв свою роль в ординських втратах у 1287 р.

Обидва, безперечно, програли від цих акцій. Лев Данилович і його брати знову стали безпосередніми ординськими васалами, а Ногай також змушений був вислати свої війська у похід проти Хулагідів, де зложив голову емір Бурундай. Не випадково, що Ногай не тільки скинув, але й видав на жорстоку розправу Телебугу та царевичів, які його підтримували.

Залишаючись ординським васалом, Лев Данилович не міг офіційно приймати королівську корону та титул, але, вміло використовуючи васально-союзницькі стосунки з Ногаєм, він не тільки об'єднав Галицько-Волинську державу, яка роздробилася знову по смерті короля Данила, але й значно розширив її межі. До самої загибелі Ногая галицькі війська були з ним в найбільш драматичні моменти його життя — під час боротьби з Тахтою у 1299–1300 рр., включаючи битву у місцевості Куқанлик (Куяльник?). Вже після загибелі Ногая, коли Токта і Саси-Бука зв'язали свої сили у боротьбі з його нащадками, князь Лев пішов у монастир, а його син Юрій надів королівську корону і організував окрему митрополію,

куди ввійшли єпархії земель, що вже не перебували в ординській залежності. Десь у 1270-х роках з допомогою Ногая Лев Данилович приєднав Київську і, напевно, Переяславську землі. І ці землі знаходилися у складі його держави (можливо, з васальними князями в Овручі та Пороссі — нащадками Володимира Рюриковича) аж до 1300–1301 рр., коли Київ з допомогою хана Тохти отримала путивльська династія в особі князя Володимира-Івана Івановича³³. У «Книзі знань», відомій за трьома манускриптами і датованій близько 1350 р., де описані подорожі кастильського монаха-францисканця, за Польщею поставлене «королівство Льва», до складу якого входив Київ, і подано його прапор — зелене полотнище з червоним хрестом³⁴.

Були здогадки, що Лев Данилович отримав Закарпаття як віно за дружиною Констанцією і вже з 1251 р. володів, принаймні, Березькою жупою. Ця проблема залишається дискусійною. Хоча у 1271 р., підписуючи угоду з чеським королем, Стефан V включив у неї і «зятя нашого Льва руського князя» («Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem»), але у цьому ж році Стефаном V був наданий привілей м. Ломпертсасу (Берегову), що було би порушенням прав сюзерена, якби жупа належала Левові Даниловичу. У 1281 р. Лев Данилович здійснив похід у сусідню жупу Угочу аж до Вишкова, що дозволяє припустити, що князь мав вже території за Карпатами. У 1283 та 1285 рр. зустрічаються звістки про походи Льва Даниловича в Ужанську жупу (другий раз з татарами). В 1291 р., у війні угорців з Австрією, галицькі війська допомагали королеві Андрію III³⁵. І, нарешті, в документі 1299 р. наджупан березький Григорій названий «урядником Льва князя руського» («Nos Gregorius comes de Beregh officialis Leu ducis Ruthenorum et quatuor iudices nobelium de eodem damus pro memoria»³⁶). Під 1307 р. цей достойник згаданий вдруге³⁷. Зрозуміло, що цей наджупан Григорій (а не Георгій) не міг бути тотожним з князем Юрієм Львовичем, як це допускає С. Федака³⁸. Отже можна не сумніватися, що, принаймні, десь з 1280 р. частина Закарпаття, включаючи Березьку жупу і ще якісь володіння, була під сюзеренітетом Галицької держави. Герб м. Ломпертсас (Берегово), яке з 1271 р. було центром жупи Березька, повністю співпадає з раннім гер-

бом Львова. Цей герб міг бути наданим князем Левом Даниловичем центру своїх володінь у Закарпатті³⁹. Цікаво, що в угорському документі з 1277 р. вказувалося, що ліс Кобили південніше м. Бардієва знаходиться «біля засік нашого королівства і королівств Польщі та Русі»⁴⁰. А за автором «Польсько-угорської хроніки», біля Солоного граду у Словаччині сходилися кордони «між угорцями, русинами і поляками»⁴¹. Деякі історики схильні вважати, що крім жупи Берег до складу закарпатських володінь галицьких королів належали і марамороські землі з Хустом⁴², але для цього немає доказів. Так само бракує доказів стосовно версії Ю. Химинця, ніби територія комітату Спіш приєдналася до Галицько-Волинської держави у 1286 р. внаслідок повстання у срібних копальнях, підтриманого місцевими «руськими магнатами», яке було спровоковане будівництвом німецькими колоністами своїх храмів та монастирів⁴³. Більш аргументовано виглядає здогадка М. Трояна про приєднання внаслідок походу 1283 р. західної частини Закарпаття «від нинішнього Берегова до гори Маковиця»⁴⁴, бо з листа короля Карла Роберта випливає, що замок Маскк у жупі Шарош до початку 1320-х рр. належав руським князям⁴⁵. Але це могло статися і раніше (судячи з документа 1277 р.), і пізніше (у період боротьби за спадщину Арпадовичів у 1301–1321 рр.) та тривати недовго. Лев Данилович зумів зберегти і значну частину володінь у Пониззі Дністра та Дунаю. Напевно, що не тільки Білгород (археологічний матеріал незаперечно свідчить про піднесення та інтенсивну забудову міста в кінці XIII ст.; характер цього будівництва і знайдені матеріали не полишають сумнівів щодо його схожості з іншими ординськими поліетнічними містами⁴⁶, правда, у місті було присутнє слов'янське населення, і більшість знахідок зброї або її елементів руського походження⁴⁷; ординські монети, знайдені у місті, масово починаються з епохи хана Узбека (1313–1339); на портоланах Маріно Сануда (1321)⁴⁸, Піцігані (початок 1330-х)⁴⁹ та Весконтє (1327)⁵⁰ місто Маврокастро зображено з прапором, на якому джучидська тамга і півмісяць; можна припускати, що процес переходу міста під пряме ординське панування почався в часи Ногая і завершився при Узбеку), але й інші міста колишньої Дністровсько-Бирладської волості пос-

тупово переходили під пряму ординську зверхність. Можливо, що певний час зберігалася подвійна підпорядкованість, а деякі частини цієї волості залишалися в складі Галицько-Волинської держави до початку XIV ст. Так, таке досить правдиве джерело, як «Flos historiarum Terrae Orientis», відзначило: «Русь — величезна країна, межує з Грецією, Болгарією; ця країна... тепер платить данину татарам, а князем її Лев»⁵¹. Про давню належність цих територій до Галицької землі свідчить і ряд інших аргументів, зокрема, топонімічних⁵², а також включення вірменських парафій у Сереті, Сочаві (Сучаві) та Молдові до львівської вірменської єпископії у кондаку від 13 серпня 1388 р. католікоса Теодорова II, із згадкою про Львів як «найблагоденнішу, що охороняється Богом, столицю, славному матір міст християнських королів», що відбиває часи Галицько-Волинської держави⁵³.

У 1292 р. було приєднано Люблін та Люблінську землю.

Близько 1246/1251 рр. Лев Данилович одружився з Констанцією, дочкою угорського короля Бели IV⁵⁴. Вона померла трохи раніше чоловіка. Навколо цього шлюбу, особи самої княгині, числа і долі їх дітей також вистає легенд і суперечок істориків⁵⁵.

Іменем Лева названо місто Львів, яке було засноване князем Левом (в чому не сумнівалися хроністи Груневег, Кромер, Альнпек, Зіморович, поети XVI–XVII ст., і про що свідчив латинський напис на Галицькій брамі: «Князь Лев поклав мені підвалини. Нащадки дали ім'я Леонтополіс») і стало столицею Галицького королівства ще в останній чверті XIII ст.⁵⁶ Це — також штрих до портрету, але водночас вже тема окремого дослідження.

¹Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти князя Лева // Записки НТШ. — Т. 45. — 1902. — С. 1–22; Линниченко И. А. Грамоты Галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторического источника // Известия Отделения русского языка и словестности. — Т. 9. — Кн. 1. — 1904. — С. 80–102; Генсьорський А. І. 3 коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинсько-галицькі грамоти XIII ст.) // Історичні джерела та їх використання. — Т. 4. — Київ, 1964. — С. 171–184; Маркевич О. Невідома грамота князя Льва Даниловича // Архіви України — 1968. — N 5. — С. 23–29; Купчинський О. А. Дослідження та публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII ст. // Київська Русь: Культура, традиції. — Київ, 1982. — С. 129–149;

- Інкін В. Чи є історична основа в фальсифікатах грамот Льва Даниловича? // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 24. З історії стародавності і середньовіччя. — Львів, 1988. — С. 60; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 89–97; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 26, 62, 90, 98, 185, 227, 230, 284–288, 376, 417–418, 425, 438, 441–442, 445–446, 450, 454, 457, 467, 499, 514; Його ж. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Київ-Львів, 2004. — С. 712–720; Його ж. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — № 502. Держава та армія. — 2004. — С. 13–18; Мицько І. Про початки Святооунфріївського монастиря у Лаврові // Лавра (Львів). — Т. 6. — 1999. — С. 31–34; Його ж. Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах // Знак (Львів). — Ч. 20. — 2000. — С. 2–3; Його ж. Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги) // Львівська брама. — 2001. — № 9–10 (81–82). — С. 18–23; Його ж. Де ж могила князя Лева? // Старосамбірщина. — Т. 2. — 2002. — С. 46–48; Його ж. Найшановніші християнські святі краю // Там само. — С. 86–109; Його ж. Край обителів // Там само. — С. 120–144; Його ж. Феномен грамот князя Лева // Там само. — С. 187–194; Роман, ерм. Могила князя Лева і Лаврський некрополь // Лавра. — Т. 4. — 1999. — С. 44–47; Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії. — Т. 3. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. — Львів, 2001. — С. 42–69; Іб., Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań; Wrocław, 2002. — S. 101–114; Іб., Romanowicze w rocznikach polskich // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Львів, 2004. — С. 487–497.
- ² Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 3. — С. 568; Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien // Handbuch der Geschichte Russlands. — Т. 1 / Red. M. Hellman. — Stuttgart, 1981. — S. 527; Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. — Київ, 1998. — С. 225.
- ³ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle. — P. 47–49; Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. — Warszawa, 1959. — Tabl. 27; Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 112, 117; Його ж. Князівські династії... — С. 227.
- ⁴ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów... — S. 101–103.
- ⁵ Тихомиров М. Список русских городов дальних и ближних // Исторические записки. — Т. 40. — 1952. — С. 223, 224.
- ⁶ Мицько І. Найдавніші християнські святині краю // Старосамбірщина. — Т. 2. — 2002. — С. 96.
- ⁷ Мицько І. Про початки Святооунфріївського монастиря у Лаврові // Лавра (Львів). — Т. 6. — 1999. — С. 31–34; Рожко М. Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // Лавра (Львів). — Т. 1. — 1999. — С. 42–44; Вуйцик В. Храм XIII ст. Спаського монастиря біля Старого Самбора // Там само. — С. 50–55.
- ⁸ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów... — S. 102.
- ⁹ Іб. — S. 103–107.

- ¹⁰ Мицько І. Де ж могила князя Лева? — С. 46.
- ¹¹ Площанский В. Лавров — село и монастырь в Самборском округе // Наук. сб., изд. Литературным об-вом Галицко-Русской матицы. — Львов, 1866; Малевская М. В. Архитектурно-археологические исследования в Львовской области // Археологические открытия за 1980 г. — Москва, 1981. — С. 278.
- ¹² Мицько І. Де ж могила князя Лева? — С. 46–48.
- ¹³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 935.
- ¹⁴ Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur / Ed. C. Heck. — Leopoli, 1899. — P. 54.
- ¹⁵ Войтович Л. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави... — С. 16–17.
- ¹⁶ Войтович Л. Удільні князівства... — С. 89–90.
- ¹⁷ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — Львів, 1999. — С. 114–118; Theiner A. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuniae... ex tabularis vaticanis. — Т. 1. — Romae, 1860. — N 65; Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. C. Wenzel. — Т. 4. — Pest, 1864. — N 227; Wertner M. Az Árpádok családi története. — Nagybecskerek, 1892.
- ¹⁸ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 3. — V. 1. — Buda, 1829. — P. 31–32
- ¹⁹ Войтович Л. Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. 7. — Дрогобич, 2003. — С. 63–71.
- ²⁰ Ников П. Татаро-български отношения презь средните векове съ огледь къмь царуваннего на Смилеца // Годишник на Софийската университет. Историко-филологически факултет. — Т. 15/16. — София, 1921. — С. 15.
- ²¹ Там же. — С. 25.
- ²² Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. — Т. 1. Извлечения из сочинений арабских. — Санкт-Петербург, 1884. — С. 111.
- ²³ Коновалова И. Г., Руссев Н. Д. О политическом положении региона днестровско-дунайских степей в первой трети XIV в. // Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. — Кишинев, 1988. — С. 33–45.
- ²⁴ Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов... — Т. 2. — С. 71.
- ²⁵ Леонид, архимандрит. Хан Ногай и его влияние на Россию и южных славян // Чтения в МОИДР. — 1863. — Кн. 3. — С. 37.
- ²⁶ Сафаргалиев М. Г. Распад Золотой Орды... — С. 59.
- ²⁷ Руссев Н. Д. Молдавия в «темне века»: Материалы к осмыслению культурно-исторических процессов // Stratum plus. — 1999. — № 5. Неславянское в славянском мире. — С. 379–407.
- ²⁸ Марков А. К. О монетах хана Ногая. Оттиск из III тома «Трудов Московского нумизматического общества». — Москва, 1902. — С. 3.
- ²⁹ Веселовский Н. И. Хан из темников Золотой Орды. Ногай и его время. — Петроград, 1922. — С. 39–51, 54.
- ³⁰ Iliescu O., Simion G. Le grand tresor des XIII et XIV siecles trouve en Dobroudja // Revue des Etudes Sud-Est Europeennes. — 1964. — Т. 2. — N. 1–2. — P. 220, 226. — Fig. 38.
- ³¹ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 89–90.

- ³² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 894.
- ³³ Войтович Л. В. Київські князі з путивльської династії // Київ. — 1991. — № 8. — С. 149–150; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XV ст. — С. 159.
- ³⁴ Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка–2000. — Київ, 2000. — Вип. 35–36. — С. 106; Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII — поч. XIV ст.). — Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). — Львів, 2003. — С. 133; Книш Я. Б. Львівське королівство // Поступ (Львів). — 2003. — № 129; більш детально це було висвітлено у доповіді Я. Книша «Держава Романовичів за короля Юрія і утворення Галицької митрополії» на Міжнародній конференції, присвяченій 750-річчю коронації короля Данила і 700-річчю встановлення Галицької митрополії (Львів, 8–9.11.2003 р., матеріали у друці).
- ³⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — Львів, 1905. — С. 98–100.
- ³⁶ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 6. — Vol. 2. — Budaë, 1830. — P. 216–217.
- ³⁷ Іб. — P. 213–214, 239–240.
- ³⁸ Федака С. Галицько-Волинська держава і Закарпаття // Король Данило Романович і його місце в українській історії. — Львів, 2003. — С. 71.
- ³⁹ Пачовський В. Срібна земля. — Ужгород, 1993. — С. 41.
- ⁴⁰ Wenzel G. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. — Pest, 1811. — P. 166–167.
- ⁴¹ Ставровський О. Словацько-польсько-угорське прикордоння до XVIII ст. — Пряшів, 1967. — С. 14, 377.
- ⁴² Вегеш М. Лев Данилович // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну. — Вип. 2. — Ужгород, 1996. — С. 34–39.
- ⁴³ Хименець Ю. Закарпаття — земля української держави. — Ужгород, 1991. — С. 17.
- ⁴⁴ Троян М. Мукачівський замок. — Ужгород, 1982. — С. 9.
- ⁴⁵ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 8. — Vol. 2. — Budaë, 1834. — P. 326.
- ⁴⁶ Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. — Москва, 1985. — С. 79–82; Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.). — Киев, 1986.
- ⁴⁷ Кравченко А. А. Средневековый Белгород... — С. 83–84.
- ⁴⁸ Popescu-Spineni M. România in istoria cartografică până la 1600. — Vol. 1. — București, 1938. — P. 74.
- ⁴⁹ Егоров В. Л. Историческая география... — С. 136, 139.
- ⁵⁰ Nordenskiöld A. E. Periplus. — Stockholm, 1897. — P. 33. — Taf. VII.
- ⁵¹ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950. — С. 302.
- ⁵² Ці аргументи були зібрані у доповіді Андріяна Шийчука (Румунія) «До питання південних кордонів Галицької Русі (за матеріалами візантійської історіографії)», виголошеній на П'ятому міжнародному конгресі українців у Чернівцях 28.08.2002 р. на засіданні секції «Галицько-Волинське князівство». На жаль вони залишилися неопублікованими.

- ⁵³ Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. — Випуск 1. — Київ; Львів, 1992. — С. 10–11.
- ⁵⁴ Wertner M. Az Árpádok czaládi története. — Nagybecskerek, 1892. — P. 485–488; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — T. 7. — Buda, 1832. — P. 216.
- ⁵⁵ Kristó Gy. Károly Robert első felesége // Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica — T. 86. — 1983. — 27–301; Ib. Orosz Hercegnő volt e Károly Robert első felesége? // Aetas. — 1994. — N 1. — 194–1991; Sroka S. Wokół mariażu Karola Roberta z Piastówną śląską Marią // Bieletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. — N 11. — 1994. — S. 1–5; Ib. Genealogia Andegawenów węgierskich. — Kraków, 1999. — S. 21–28; Шишка О. Констанція — дружина чи мачуха Лева? // Галицька брама. — 2001. — № 9–10 (81–82). — С. 17; Войтович Л. Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А сє єго сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 161–164.
- ⁵⁶ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів... — С. 89–90; Його ж. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Київ; Львів, 2004. — С. 712–720.